

DR. TÓTH ZOLTÁN
egyetemi adjunktus,

Kossuth Lajos Tudományegyetem Fizikai-Kémiai Tanszéke, Debrecen

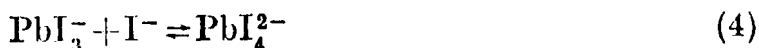
DR. GÁSPÁR VILMOS
tudományos segédmunkatárs

Látványos kémiai kísérletek

1. Csapadékkiválás hígítás hatására [1]

Készítsünk 0,1 M-os $\text{Pb}(\text{NO}_3)_2$ -oldatot (10 cm^3 oldathoz mérjünk be 0,33 g ólom-nitrátot) és kb. ötször annyi mennyiségű 3 M-os KI-oldatot (pl. 50 cm^3 oldathoz mérjünk be 25 g KI-ot)! Töltsünk egy kémcsőbe kb. 1 cm^3 $\text{Pb}(\text{NO}_3)_2$ -oldatot, majd fokozatosan annyi KI-oldatot, hogy az eleinte képződő sárga csapadék éppen feloldódjék (ez kb. 3 cm^3 oldat hatására következik be)! Ezután öntsünk az oldathoz kb. 2 cm^3 vizet; a sárga csapadék ismét kiválik! (Ha ezek után a csapadékos oldatot átöntjük egy nagy főzőpohárba, akkor további — kb. 800—900 cm^3 — víz hatására ismét feloldódik a csapadék.)

A jelenség értelmezéséhez tekintsük az ólom(II)ionok és a jodidionok között vizes közegben végbemenő komplexképződési reakciókat:

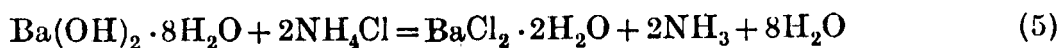
Ezen egyenleteknek megfelelően az ólom(II)ion—jodidion rendszerben az ólomionok ötféle komplex formájában fordulhatnak elő. Ezeknek a komplexeknek a teljes ólomion-koncentrációra vonatkozó relatív koncentrációja függ az oldat jodidion-koncentrációjától. Így a jodidion-koncentráció növelésével először az PbI^+ , majd a vízben rosszul oldódó PbI_2 relatív koncentrációja ér el maximumot. Tovább növelve a jodidion-koncentrációt a csapadék feloldódik, ugyanis ekkor a PbI_3^- és a PbI_4^{2-} vízben jól oldódó komplexek relatív koncentrációja nő meg. Hígítás hatására csökken a jodidion-koncentráció és az előbbivel ellentétes folyamat (az ólom-jodid-komplexek disszociációja) indul meg. Így ismét eljuthatunk egy olyan állapothoz, amikor megint a PbI_2 relatív koncentrációja lesz maximális, s ez csapadékkiváltást okoz. Nagyon sok víz hatására az ólom-akva- és az PbI^- -komplexionok koncentrációja nő meg; a csapadék feloldódik.

2. Szilárd fázisú reakció [2]

Az oldat- és gázfázisú reakciókhoz képest viszonylag kisebb a szilárd fázisban végbemenő kémiai reakciók száma. Ezek többsége is általában lassan végbemenő szerkezeti átalakulás vagy bomlás (pl. heterogén katalizátorok „örege-dése”). A következőkben egy olyan egyszerű reakciót írunk le, amely két szilárd anyag között megy végbe, s a reakció végbemenetelének jól észlelhető jelei vannak.

Mérjünk egy pohárba 3,2 g $\text{Ba}(\text{OH})_2 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$ -ot, egy másikba pedig 1,1 g NH_4Cl -ot (vagy 1,7 g NH_4NO_3 -ot, vagy 1,6 g NH_4SCN -ot)! Öntsük össze az előzetesen jól elporított anyagokat, és egy üvegbottal alaposan keverjük össze! Néhány másodperc múlva ammóniaszagot érzünk, és pár perc múlva a pohár jelentős mértékben lehűl.

Az összekeverés után a következő endoterm kémiai reakció játszódik le:

A 25 °C-ra vonatkozó reakcióhő értéke: +63,8 kJ, s ez okozza a nagy mértékű lehűlést (nagyobb anyagmennyiségekkel kb. 50 °C-os hőmérsékletcsökkenés is elérhető). A reakció ennek ellenére önként végbemegy, mert a nagy entrópia-növekedés (25 °C-on $369 \text{ J} \cdot \text{K}^{-1}$) miatt a folyamat szabadentalpia-csökkenéssel jár (a standard szabadentalpia-változás: $-47,5 \text{ kJ}$). A reakció nemcsak a szilárd fázisú reakciók szemléltetésére alkalmas, hanem egyik legszebb példája az önként végbemenő endoterm folyamatoknak is.

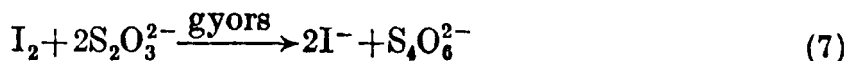
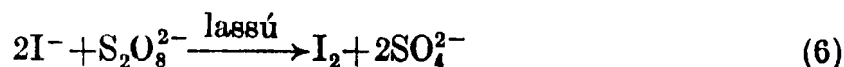
3. Jódképződés Landolt-reakcióban („órareakció”) [3]

Az egyszerű kémiai reakciókban a termékek koncentrációjának időbeni változása mindig monoton. Bonyolultabb reakciórendszerek esetén elérhető, hogy pl. az egyik termék koncentrációja az időben ugrásszerűen változzék.

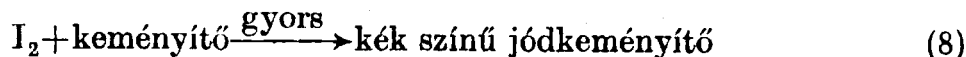
Ilyen jelenséget tapasztalunk akkor, ha a jodidionok és a peroxi-diszulfátionok közötti jódképződéssel járó redoxidreakciót úgy hajtjuk végre, hogy a reakcióelegyhez kis mennyiségű tioszulfátot adunk, ami gyorsan elfogyasztja a reakció elején képződő jódot.

Mérjünk egy 50 cm³-es főzőpohárba 20 cm³ 0,1 M-os KI-oldatot, 3cm³ 0,005 M-os Na₂S₂O₃-oldatot és 0,2 cm³ 2 %-os keményítőoldatot! Öntsünk az elegyhez 20 cm³ 0,1 M-os K₂S₂O₈-oldatot és gyorsan keverjük össze a reakcióelegyet! Kb. 30 másodperc múlva az oldat pillanatszerűen kék színű lesz.

A végbemenő reakciók egyenlete:

majd a tioszulfát elfogyása után:

A kék szín megjelenéséhek ideje — egy adott, és minden kísérletben állandó tioszulfátkoncentráció esetén — fordítva arányos a (6) reakció sebességével, így annak meghatározására, valamint a reaktánsok (I⁻, S₂O₈²⁻) és alkalmas katalizátorok (pl. Cu²⁺) koncentrációjától, illetve a hőmérséklettől való függésének vizsgálatára alkalmas [3].

4. Periodikus színváltozás rázás hatására („kék-lombik reakció”) [4]

Oldjunk fel egy lombikban 50 cm³ vízben 1 g NaOH-ot, 2 g glükózt és 1—2 mg metilénkék indikátort (vagy néhány tized cm³ 1 %-os alkoholos metilénkék-oldatot) [5]. Oldódás után hagyjuk a kék színű oldatot nyugodni, amely így néhány másodperc múlva elszíntelenedik. Rázzuk össze ezután az oldatot — ismét kék színű lesz! Ezt a műveletet sokszor megismételhetjük.

Bár a reakció pontos mechanizmusa még ismeretlen, valószínű, hogy a következő folyamatok mennek végbe: A glükóz lúgos közegben oxidálódik, s ezt az oxidációt a metilénkék katalizálja azáltal, hogy oxidált (kék) formája oxidálja a glükózt és redukált (színtelen) metilénkék lesz, amely a vízben oldott oxigén hatására ismét kék színű formává alakul. Amikor az oldat nyugalomban van, akkor a metilénkék redukciója gyorsabb, mint az oxidációja, mivel az utóbbit az oxigénnek a nyugalomban levő oldatban történő lassú diffúziója szabja meg; s így az oldat színtelen lesz. Rázás hatására az oxigén oldódása, s ezzel együtt a metilénkék oxidációja meggyorsul, és gyorsabb lesz mint a metilénkék redukciója; az oldat színe kék lesz. A folyamat mindaddig megy, amíg a glükóz teljes mennyisége el nem oxidálódott.

5. Katalizátorok működésének szemléltetése

Oldjunk fel 0,4 g C₆H₅COCl₂·6H₂O-ot 10 cm³ vízben és 8 g kálium-nátrium-tartarátot (Seignette-féle só) 100 cm³ vízben, majd az oldatokat keverjük össze egy kb. félliteres főzőpohárban és melegítsük fel kb. 60—70 °C-ra! A meleg, piros színű oldathoz öntsünk 50 cm³ 6 %-os H₂O₂-oldatot! Néhány másodperc múlva az oldat színe pirosról szürkésbarnán keresztül zöldre változik, és intenzív gázfejlődés indul meg. Pár perc múlva a gázfejlődés megáll, és a reakcióelegy színe ismét piros lesz. Újabb néhány cm³ H₂O₂-oldat hatására ismét megindul a gázfejlődés és ezzel egyidőben zöld lesz az oldat, majd a gázfejlődés megszűnésekor megint visszakapjuk a piros színű oldatot.

A folyamatot, bonyolultsága és máig sem pontosan tisztázott volta ellenére is felfoghatjuk úgy, mint a H_2O_2 kobalt(II)-tartarát-komplexekkel katalizált bomlását. A kísérletekből látható, hogy a hidrogén-peroxid bomlása (gázfejlődés) csak akkor indul meg, amikor az oldat színének változása (pirosról zöldre) jelzi, hogy a katalizátor és a hidrogén-peroxid egymással reakcióba léptek. A reakció végén — amikor a H_2O_2 teljes mennyisége elbomlott — újra piros lesz az oldat jelezve azt, hogy a katalizátor változatlan formában újraképződött. Ezt — mármint a H_2O_2 teljes mennyiségének elbomlását és a katalizátor újraképződését — bizonyítja a kísérlet második része, amikor is újabb H_2O_2 hatására ismét kiváltható az előbbi jelenség.

Ez a kísérlet lehetővé teszi annak demonstrálását is, hogy a katalizátorok nem örök életűek, hanem a reakció közben, valamilyen melléreakció során előbb-utóbb elvesztik hatékonyságukat. Ha ugyanis az előbbi oldathoz kellően sok H_2O_2 -ot adunk, akkor elérhetjük azt, hogy a gázfejlődés megszűnte után már nem lesz piros az oldat, azaz a katalizátor nem képződik újra. Ebben a rendszerben ugyanis a hidrogén-peroxid bomlásával párhuzamosan végbe megy a tartarát oxidációja is, ami a kobalt(II)-tartarát-komplex (a katalizátor) bomlásához vezet.

Ezt a reakciót már többen javasolták a katalízis szemléltetésére [6, 7, 8], egymásnak ellentmondó, alapjaiban hibás magyarázatokkal.